

בסוד תורת הקרבנות

א. הרקע

פרשת הקרבנות גלויה ונעלמה כאחד. גלויה - שכן מקראות רבים עוסקים בה, וכן פרשות שלמות בתורה שככתב והמשכם בתורה שבעל פה במשנה ובתלמוד. נעלמה - מאחר שאין הקרבנות נוהגים בזמן שאין בית המקדש קיים, הרי לא הכול ממשמשים בה. גם המעט מן המעט הידוע לנו הוא סוגיה לא קלה. ראשונים ואחרונים עוסקים בהבנת טעמי הקרבנות, וכדי למצות משנה ברורה, צריך לעבור בין כתרי מחשבות, בין נפתולי שיטות.

להלן ייעשה ניסיון מזער לעמוד על התמיהות המתעוררות בנושא הקרבנות, שרטוט מחשבות-יסוד בהבנת טעמי הקרבנות על פי מקצת מן השיטות, ובהבנת השקפתה של היהדות בכלל בנושא הקרבנות.

ב. תמיהות בנושא הקרבנות

המפגש עם תורת הקרבנות, בייחוד לאור השקפות רציונאליות בעידן המודרני ולאור תפיסות-חיים של אסתטיקה וכיו"ב מעורר שאלות לא קלות:

1. מדוע נבחרה צורה זו כדרך בעבודת ה' וכי הוא יתברך צריך עבודות מעין אלה שכולן מעידות על גשמיות כביכול?
2. כיצד פעולות הכרוכות בלכלוכים, בדמים ובעיסוקי בשור יכולות להוות עבודה לה' וכי לא טוב היה סגנון של עבודה רוחנית אסתטית ונקייה?
3. כיצד אפשר להבין קיפוח חייהם של בעלי חיים לשם עבודה דתית? איזו זכות יש לבני אדם ואיזו הצדקה יש לקפח חיי היצורים כדי לרכוש מדרגות בעבודת הקודש?
4. בכלל, מהו תוכן עבודת הקרבנות, ומה רצה הבורא בצוותו אותה?
5. הראשונים שהקריבו קרבנות לה', כגון קין, הבל, נח, האבות ואדם הראשון - שלפי מסורת חז"ל היה הראשון שהחל בכך - מניין להם לאמץ יזמה זו של הקרבת קרבנות כשיטה בעבודת ה'?

ננסה ללכת בעקבות מקצת מן הראשונים והאחרונים בליבון השאלות הללו, והשי"ת ינחנו בדרך אמת למען שמו.

ג. התמיהות בנושא הקרבנות בדברי הפרשנים

חלק ניכר מן השאלות והתמיהות שהצגנו קיבלו כבר ביטוי בדברי ראשונים ואחרונים.

1. רס"ג מעורר את השאלה היסודית הכללית, למה לו לקב"ה עבודה בסגנון שכזה. ובלשונו: "ושמא יתפלא על מעשה המשכן ויאמר, ומה לו לבורא למשכן ופרוכת ונרות

- דולקים וכלי זמר וקטורת נקטרת, וריח טוב ומנחות מן החטים והיין והשמן והפירות וכל הדומה לכך" (רס"ג, אמונות ודעות, מ"ג פ"י).
2. "הז"ל מציגים שאלה המעלה בעיה של הגשמה בנושא הקרבנות: "ושמא תאמר לאכילה הוא צריך? ת"ל: 'אם ארעב לא אומר לך וגו' האוכל בשר אבירים?' (תה' נ יב-יג)" (מנחות קי ע"א).
3. טיעון דומה שם ריה"ל בפי הכוזרי.
- "אמר הכוזרי: עתה אבקש ממך כי תביני כל אשר קראתי בתורה על הקרבנות - דבר שקשה על השכל לקבלו - למשל, מה שנאמר: 'את קרבני לחמי לאשי ריח ניחחי' - האין פרוש הדברים כי הקרבנות קרבנות לה' הם והם לחמו וריח ניחוח לו?" (הכוזרי, מ"ב, סעיף כה).
- במקום אחר בספר מעלה ריה"ל הרהורים בנושא הקרבנות מן הבחינה האסתטית: "כאלה הם גם מעשי המצוות ששעורם נתן מאת האלוה ית': אתה זוכה את הכבש, למשל, ומתלכלך בדמו ובהפשטת עורו, ובשטיפת בני מעיו, ובהדחתו, ובנתוחו לאברים, ובזריקת דמו, בעריכת עצי המזבח ובהדלקת אשו ובסדור מערכתו - ולולא היה כל זה במצות האלוה ית', היית בז לכל המעשים האלה והיית חושב כי מרחיקים הם מן האלוה ית', לא מקרבים אליו" (הכוזרי, מג, סעיף ג).
4. הרב קוק זצ"ל, לאור התפיסות הפילוסופיות המודרניות שבדורו, מעורר שאלה בנושא הקרבנות מצד קיפוח חייהם של בעלי חיים:
- "יש ענף עקרי אחד של התקדמות האנושיות היותר גבוהה, שהוא עומד כעת, לפי מצב הקולטורה הנוכחית, רק במצב חלום נעים של איזה אידיאליסטים יותר קיצוניים, והיא שאיפה מוסרית טבעית, לרגש היושר האנושי, שימת עין למשפטם של בעלי חיים, במלוא המובן.
- אי אפשר להם להכחיש את המוחש בכל לב רגש, כי חסרון מוסרי כללי הוא במין האנושי, במה שלא יקיים את הרגש הטוב והנעלה, לבלתי קחת חיי כל חי, בשביל צרכיו והנאותיו.
- האפשר הוא לצייר, שתהיה נאבדת לנצח טובה מוסרית רבת ערך, שכבר היתה במציאות נחלה לאנושות. על אלה וכיוצא באלה נאמר 'אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק'. העתיד הוא ירחיב את צעדינו ויוציאנו מן השאלה המסובכת הזאת" (הרא"ה, חזון הצמחונות והשלום, סעיף א-ב).
- בהריגת בעל חיים למטרות דתיות יש לפעמים גם שאלה של אי צדק ואי מוסריות. דרשן ירושלמי ידוע אמר פעם בהתרגשות בשיחה שבין כסה לעשור: צאו וראו איזה דבר מוזר אנחנו עושים (והתכוון למעשה הכפרות). עומד אדם מסובך בחטאים ובפשעים, בנכלי לב ובתועבות, מי ידען? לוקח תרנגול מסכן, אווזו אותו באכזריות, ממלמל בפיו כמה פסוקים, מטלטל את התרנגול הנה והנה מעל לראשו, ואומר: "זה חליפתי, זה תמורתי, זה כפרתי, זה התרנגול ילך למיתה, ואני אכנס ואלך לחיים טובים ארוכים ולשלום".

תארו לעצמכם, מוריי ורבותי, לו התרנגול הזה יכול היה לדבר, היה פונה לאדם ואומר לו: נבל שכמוך! אתה עושה כל הרע והרשע, ואני הכפרה שלך? מה פשעי? מה חטאתי? אתה תהיה כפרתי!...

התמיהות בנושא הקרבנות הינן אפוא נוקבות עד מאוד. נתכונן כתורתם של ראשונים ואחרונים, ונראה אילו פתרונות הם מציעים לשאלות הנוקבות הללו.

ד. פרשת הקרבנות בעולם המחשבה - שיטות שונות

בנושא הקרבנות קיימות שיטות רבות. העיון בשיטות עצמן ובהבדלים שביניהן הוא נפתל ומסובך. מטרותינו הן לשחרר את הקורא מהנפתולים הללו ולהציג לפניו מדגם של השיטות העיקריות; להראות את הייחוד ומקורות המחשבה שיש בכל שיטה; להדגיש יותר את המסרים הרעיוניים והחינוכיים הנחוצים לדורנו, הנלמדים מהשיטות הללו, מאשר להבליט את דברי הפלפול בין השיטות, שאין בהם תרומה חינוכית מעשית.

נצביע על שש שיטות עיקריות.

1. שיטת המהר"ל - השבת הנבראים לבוראם

אחד החזיונות המופלאים בעולם ההווה הוא תשוקת הנבראים לבוראם, הערגה הבסיסית המתמדת של כל יצורי עולם אל מקור מחצבתם, אל הבורא יתברך. ערגה זו היא יסוד הווייתם וסוד חייהם של הנבראים (בהסברת יסוד זה הארכנו בספרנו דרך הקודש, פרק לו, ע"ש).

הרב קוק זצ"ל, שניחן בראייה פנימית א-לוקית מיוחדת, נתן ביטוי בהגותו הנפלאה ליסוד זה בבריאה, תוך הדגשת המגמה הראשית לערגה זו, הלא היא, המגמה של שיבת הנבראים לבוראם:

"החפץ האדיר של לאשתאבא בגופא דמלכא, לשוב אל מקור המציאות, העליונה, הטהורה, החפשית, האיתנה, במקור אור אין סוף, נטוע הוא בכל היקום, בכל היצור כולו. הוא הוא הכח היסודי המגלגל את כל תנועת ההווה, וההתפתחות, והוא הוא היסוד הפנימי, המניע את הגלגל התרבותי אשר לאדם, למפלגותיהם, ולגוייהם. והוא סובב והולך בכל היצור, לא יצא מכללו החלק היותר זעיר שבחלקים היותר קלילים שבהויות היותר דלולות מעבר מזה, ולא יעברו גבולו המוני עולמים נעלים ונעוצים של שרפי קודש, אראלי שחק ואצילות יפעת רוממות קדשים מעבר מזה. תשוקת היש והחיים הפנימיים היא אך חזות הכל, חמדת הכל, תשוקת התשוקות וחמדת החמודות, לאור באור החיים, להכלל ביסוד המקורי של כל עז ההווה, לאשתאבא בגופא דמלכא" (אורות הקודש, ח"ב, עמ' שעו).

תשוקת-יסוד זו מקיפה את כל חלקי ההווה, ממלאכי מרום ושרפי שחק ועד לגרגרי חול ורגבי האדמה:

"כל ההווה כולה למקור חייה היא עורגת, כל צמח וכל שיח, כל גרגר חול וכל רגב אדמה, כל אשר בו חיים נגלים וכל אשר בו חיים כמוסים, כל קטני היצירה וכל גדוליה,

שחקי מעל ושרפי קודש, כל הפרטיות שבכל יש, וכל כללותו, הכל הומה, שואף, עורג ושוקק לחמדת שלמות מקורו העליון, החי, הקדוש, הטהור והכביר" (עולת ראייה, ח"א, עמ' יג).

המגמה הראשית בכל התנועה העולמית היא שיבה אל מקור ההווה, אל הבורא יתברך: "אנחנו משיגים את המציאות בתור הויה שהיא מתחלת ממקורה, הולכת בתחלה הליכת ירידה מלמעלה למטה, ממהות עליונה למהות ירודה, עד שבאה להירידה היותר שפלה, ואחר כך היא שבה לעלות, והולכת היא ועולה מירידתה השפלה בעומק תחתית עד העליה היותר עליונה, עד עלותה למקורה בסתר עליון. בצורה זו מובנת היא יפה המציאות בכל צורותיה" (אורות הקודש, ח"ב, עמ' תקכב).

המהר"ל רואה ביסוד הערגה לשיבה של הנבראים אל בוראם יסוד מרכזי בהבנת ההווה כולה. הוא נותן לכך ביטוי בכמה הזדמנויות במשנתו. הוא תופס את מהלך ההווה בצורה של מעגליות, המתחיל בנקודת מוצא אחת וחוזר בסופו של התהליך אל אותה נקודת מוצא. נקודת מוצא זו, שהיא ראשית ותכלית כל מהלכי ההווה, היא המציאות האלוקית.

"הוא יתברך - עילת [סיבת, מקור] הכל ואליו ישוב הכל" (גבורות ה', פרק סט).

כך הוא מבאר מהלך החגים ומועדי השנה:

"דע כי כל שנה ושנה בפני עצמה, יש בה הויה מיוחדת, כאילו בכל שנה ושנה יש בה בריאה בפני עצמה. ולכך השנה מתדמה אל העולם.

וכמו שיש לעולם התחלה, ויש לו שלימות, ויש לו חזרה ואסיפה, שאחר תכלית הכל, העולם נאסף אל המקיים אותו - כך יש בשנה התחלה, וזה האביב (פסח), ויש לשנה שלימות, וזה הקציר (שבועות, מתן תורה), ויש לשנה אסיף, תקופת השנה (סוכות)... ובזה כל המציאות שב אל השם יתברך" (שם, פרק מו, בדילוגים).

כך הוא מבאר את מטרתה היסודית של התפילה:

"התפלה שמתפלל האדם אל השם ית', מורה שהאדם נתלה בו ית', וצריך אליו, ואין לו קיום זולתו.

והנה זהו אלקותו ית' שכל הנמצאים צריכים אליו ותלויים בו, עד שהכל [שב] אל השם יתברך" (נתיבות עולם, ח"א, נתיב העבודה, פ"ג).

וזה גם היסוד המתגלה במטרתם של הקרבנות לפי גישתו של המהר"ל. וזו לשונו:

"הנמצאים אין להם קיום בלא העילה, והם תלויים בו... וראוי אל העלול שיהיה פונה אל עלתו. לכך אחר שצוה השם בעשיית המשכן... צוה בהקרבת הקרבן... וכאשר אתה רוצה לעמוד על עיקר הקרבן [על מהותו], אין ענין הקרבן רק דבר זה, השבת העילה אל העלול. לפי שהוא ית' עילת הכל, ואליו ישוב הכל" (גבורות ה', פרק סט, בדילוגים).

לאור יסוד זה מסביר המהר"ל את הפסוק "את קרבני לחמי לאשי" (במ' כה ב) ושולל אפשרות של הגשמה שלכאורה נשמעת מפסוק זה.

על פי יסוד זה ניתן להבין מדוע אין מקום לטענה של קיפוח חייהם של בעלי חיים בעבודת הקרבנות. אין כאן קיפוח חיים, שהרי כל היצורים שבים אליו יתברך, וזה עילויים, ובכלל זה גם בעלי חיים. ואדרבה, במקום שיהיו מושלכים בביזיון כדומן על פני השדה, הם מוקרבים בקדושה ובהתעלות בבית מקדשו ולשמו יתברך.

רוב הבהמות עושים מעורן נעליים להלך בהם ולדרוך בהם במקום הטינופת, ויש בהמות שעושים מעורן ס"ת, תפילין ומזוזות. אילו מהן שפר חלקן?....

2. שיטת עורך הטורים הללו - הקרבנות צורך נפשי לאדם

שיטה שנייה בהבנת טעמי הקרבנות היא שיטתו של כותב הטורים הללו, והיא התחוויה לנו בס"ד תוך כדי עיון במקורות הקשורים לנושא הנדון. שיטה זו בשורשה היא כעין שיטת המהר"ל (ועל כן היא באה כאן בסמוך לדיון בשיטת המהר"ל), אלא שמודגש בה פן אחד יסודי בהבנת מהות נפש האדם, והוא הצורך הנפשי של האדם להביע את המיית נפשו לאלוקיו, את הצימאון, הערגה והכיסופים אליו יתברך.

הקרבן - כמו, להבדיל, הגשת מתנות ביחסים בין בני אדם המחוברים זה על זה - הוא אחד הביטויים לצורך הנפשי הזה, להמיית הנפש העמוקה. כמו שהתפילה היא צורך נפשי עמוק לתת ביטוי מילולי לנפש האדם ולשחרר אותו מאילמותו, כך הקרבן הוא צורך נפשי עמוק בצורה של מתת להבעת תודה אליו יתברך, או בקשה וסליחה מאתו יתברך. "ולא יראה את פני ה' ריקם... איש כמתנת ידו, כברכת ה' אלקיך אשר נתן לך" (דב' טז יז). התפילה והקרבן שניהם מבטאים השתפכות הנפש והתרפקותה לאלוקיה עד כלותה (ראה חובות הלבבות לרבנו בחיי, שער אהבת ה', פרק א, בחינת אהבת ה'). הנה כך מתבטא צורך נפשי זה בפיוט הנהוג בקהילות הספרדים והתימנים בפתיחת תפילת יום כיפורים:

לך אלי תשוקתי / בך תשקי נאִתְּבְּתִי / לך לבי נְכַלִּיתִי / לך רוחי נְנַשְׁמָתִי.
לך נְדִי לך נְגִלִי / וּמִמֶּךָ הִיא תְּכֻנָּתִי // לך עֲצָמִי לך דָּמִי / נְעוּרֵי עִם גּוֹנֵתִי.
לך עֵינֵי נְרַעֲיוֹנִי / וְצוּרָתִי וְתַבְּנִיתִי // לך רוחי לך כָּחִי / וּמִבְּטָחִי וְתַקְנָתִי.
לך לבי נָדָם וְנֶלְפִי / כְּשֶׁה אֶקְרִיב וְעוֹלָתִי // לך יְחִיד כְּלִי שְׁנִי / לך תוֹדָה יְחִידָתִי.

בניסוח הרגשה זו שבהבנת מהות הקרבנות, זכיתי לכוון לדברי קודשיו של מרן הרב קוק זצ"ל. הנה דבריו הנפלאים שנגלו לי לאחר ניסוח הרגשתי זאת:

"הקרבנות שהם באים לתעודה נעלה, להוציא אל הפועל את רגש הכרת הטוב, למקור הטוב. לאדון עולם הטוב והמטיב, יתברך שמו, שכח הכרת טובה היא כח מוסרי אביר ונאור המסתתר בנפש, ומבקש את תפקידו לצאת בפעולות מורגשות, שהפעולות הללו הנה האותיות והתיבות שהמיות הנפש הזכה מתכנסות בהן, למען תוכל לשוב למנוחתה בעצמת געגועיה, להורות אות תודתה העמוקה, המתפרצת בפרץ מים רבים, בשטף נחלים גדולים רחבי ידיים הזורמים בשאון דכים. מקולות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום ד", 'עדוּתִיךָ נִאֲמָנוּ מֵאֵד, ד' לֹאֲרֵךְ יָמִים'. לפי הרגש הבריא והחזק, לפי רגש האנושי הטבעי, שלא נחלש כלל מרפיון לב ונקיפת נפש, מפקפוקים של פחד המצויים אצל חוטאים ופושעים היודעים מרת נפשם, 'פחדו בציון חטאים'. אבל ההרגשה הבריא להכרת טובה לשם ד' אלהי עולם, יוצאת אל הפועל ע"פ טבעה בזבחת זבחי קדש, בהקרב קרבנות, כשביל תעודה רמת ערך כזאת, ראוי יותר לותר

עליה חיי החי, ולמצא בה את תעודת חייו, כאותה התעודה השמחה של קדושי עליון שמצאו תעודת חייהם במוותם על קדושת השם ית', ויותר הרבה ראוי לותר חיי בעה"ח בשביל מטרה נשאה זאת, ממה שראוי לותר עליהם בשביל אכילתו החומרית, בשביל תאותו ל'בשר תאוה'. ע"כ אינו בדין שיהיה 'שלחנו מלא ושלחן רבו ויקן'" (תעודת עם ישראל, עמ' 78).

הנה הדגשת הפן בטעמי הקרבנות כמתן ביטוי לרגש הכרת הטוב, הכרת התודה, כוח המבקש תפקידו בפעולות מורגשות.

כמו שהמיית הנפש מתבטאת באותיות ובתיבות (הבעת תודה בתפילה וכיו"ב) - כך המיית נפש זו מתבטאת גם בזביחת זבחי קודש, בהקרבת קרבנות.

על פי הבנה זו, אומר הרב, מובנת גם הקרבת בעלי חיים. והוא מוסיף לכך דימוי נפלא: כמו החיזיון של מסירות נפש של האדם למען קידוש השם, ק"ו מסירות נפש של בעל חיים למען ביטוי הכרת טובה לקדושתו יתברך (להלן, בשיטתו המיוחדת של הרב, הוא יוסיף נימוק לשאלת קיפוח חייהם של בעלי חיים בעבודת הקרבנות).

בחיפוש הנשמתי אחר מתן ביטוי לצורך הנפשי העמוק של האדם לאלוקיו, האדם מתעלה לגבהים רוחניים נעלים, והוא עושה את אישיותו למשכן ואת עצמו ואת חייו להקרבה מתמדת לרצונו יתעלה.

נפלאים הם דברי הפייטן:

פִּלְכְּבִי מִשְׁפָּן אֶבְנָה
יִהְיֶה כְּבוֹדוֹ,
וּלְמִשְׁפָּן מִזְבַּח אֲשִׁים
לְקַרְנֵי הוֹדוֹ.
וּלְגֵר תָּמִיד אֶקַּח לִי
אֶת אֵשׁ הַעֲקָדָה.
וּלְקַרְבָּן אֶקְרִיב לוֹ
אֶת נַפְשִׁי הַיְּחִידָה.

ואכן זו תעודת חייו האידיאלית של האדם:

"ויעשו לי מקדש" - צוה שכל אחד יבנה לו מקדש בחדרי לבבו, כי יכין א"ע להיות מקדש לה' ומעון לשכינת עוזו. כמ"ש ה' לדוד (ש"ב ז) הגיד לך ה' כי בית יעשה לך ה', ו"ל שאתה בעצמך תהיה בית לה', כי דוד היה רגל רביעי שבמרכבה, ובאופן זה כן תעשו לדורות שכו"א יבנה מקדש בחדרי לבבו, ויכין מזבח להעלות כל חלקי נפשו לה', עד שימסור נפשו לכבודו בכל עת כמ"ש אברהם ואנכי עפר ואפר, שחשב א"ע שהועלה עולה לה' ואפרו צבור על מזבח הלב הנשבר והנדכה לפני קונו" (מלבי"ם, שמ' כה ח). על דרך זו מבאר בעל "שפת אמת" את הכתוב "אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה" (וי' ו 1), וזה לשונו: "ידוע מדברי קדשו של הבעש"ט, כי צריך להיות תמיד נקודת התלהבות בלב איש ישראל, ועל זה נא' אש תמיד תוקד, והמזבח - רמז על הלב ... שצריך להיות בהתלהבות תמיד. וכשמקבל על עצמו בכל לב ונפש שלא ישתנה, אז לא תכבה" (שפת אמת, ויקרא, דף יב א).

בעקבות הדברים הנפלאים הללו, מעלה הרב זצ"ל בצורה שירית פיוטית את הרגשת הקרבה הזו, עבודת ה' בסגנון זה, לגבהים רוחניים מרגשים ביותר. להלן פסקאות אחדות מספרו "מוסר הקודש":

"ההתלהבות הפנימית מאור הקודש, הצמאון התוכי לאור ה' - זהו היסוד של התגלות הקדושה בנשמתו של האדם..."

את הצמאון האלוהי הבורע וסוער בשלהבת עוזו בלב - אסור לכבות. אם כל המכבה גחלת מעל המזבח הגשמי עובר הוא בלאו, של 'אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה', ק"ו המכבה גחלת רוחנית עליונה מעל גבי המזבח הרוחני, המלא חיי קודש, הלב הישראלי..." (מוסר הקודש, עמ' רט, רי).

"מי זה יוכל לספר ולתאר את התבערה הגדולה של הצמאון הגדול, אשר לצדיקים, לאלוהים.

הדבקות האלהית הנתבעת מעומק לב, נפש, רוח ונשמה, כשהיא מנועה מאיזה כח, כשחלק אחד מחלקי החיים המכוונים את החיים כולם, אינו עומד ישר נגד האורה הנעימה הנחשקת הזאת. מה עצום הוא הכאב, מה נורא הוא המחץ החודר" (שם, עמ' ריא).

"אין צער בעולם שידמה לצער השקיקה אל הטוב המוחלט, אל הצמאון הנורא, המענה את הנשמה, להיות מוצא את עצמו מאושר באושר רוחני, מלוי בתוכיותו זוהר של יושר, של תמימות, של צדק ושל הדבקות האלהית, המחזקת עם טהרה מכל חטא ועון. לב נשבר ונדכה אלוהים לא תבזה" (שם, עמ' קפה).

על פי צורך נפשי טבעי זה, נוכל להבין את יזמתם של הראשונים בהקרבת קרבנות מבלי שנצטוו לכך. הנשמה האלוקית, שכל מהותה רק קרבת אלוקים,¹ כאשר אהבתה לאלוקים עולה על כל גדותיה, אך טבעי הוא שתבקש לה דרך ביטוי מוחשית לרוות את צימאונה, והיא מוצאת זאת ב"מתנה", בהבאת הקרבן.

העובדה שה' נענה לביטוי נפשי זה, "וישע ה' אל הכל ואל מנחתו" (בר' ד ד), "וירח ה' את ריח הניחוח" וגו' (בר' ח כא), מעידה שאכן דרך עבודה כזו לה', ופנייה אליו באופן זה, הן רצויות לפניו, ועל כן נקבעו ע"י התורה כדרך מובנת מאליה בעבודת הקודש.

הבנה ברוח זו מעלה הרב דוד צבי הופמן במבואות שלו לספר ויקרא. להלן פסקאות אחדות מדבריו:²

"עבודת הקרבנות קשורה בקשר פנימי להכרת האל של בני האדם. אך עלתה במחשבתו של האדם ההכרה שיש מצוי עליון שבידו נתונה כל ישותו, מיד הרגיש את השאיפה הפנימית להכיר את המצוי העליון הזה כאדוניו ולתת לזה גם ביטוי מוחשי, היינו: בראשונה על-ידי דיבורים, ואחר-כך, במידה שההרגשות התגברו ודחפו להתפרץ בהבעה מוחשית, גם על-ידי מעשים ממשיים ונמרצים, ולא על-ידי מלים חולפות בלבד. בכוח-החיים שאנחנו מקריבים לה' באמצעות קרבן בעל-החי, אנחנו מסמלים את הכניעה הגמורה והמשמעת השלמה לדרישות ה', שהן המטרה הסופית שלו. זאת היא

¹ ראה מאמרו של הרב קוק זצ"ל, "קרבת אלוקים", בספר מאמרי הראי"ה, עמ' 32.

² ראה הרב דוד צבי הופמן, מבואות לספר ויקרא, עמ' סא ואילך.

מה שה' דורש מן האדם, זאת היא תוכנה של 'יראת השם': משמעת בלתי מוגבלת לה'. 'עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, ולא חשכת את בנך את יחידך ממני'. בצדק נקראו מעשי כל הקרבנות בשם המשותף 'עבודה', זאת אומרת: עבודת ה'. עבודת הקרבנות היא 'עבודה שבמעשה', ואילו התפילה נקראת בשם 'עבודה שבלב'. 'עבודה שבמעשה', היינו להתמסר לעבודת ה' על-ידי מעשה סמלי, הוא 'קרבן'. לעומת זאת מבטאה התפילה את רעיון מלכות-שמים והשתעבדותו של האדם בדיבור גרידא בלי התגשמות המחשבה במעשה. לפיכך נקראת התפילה 'עבודה שבלב', כלומר עבודת ה' בלב, שמוצאת, אמנם, את ביטוייה הרפה במלים, אך לא הגיעה עדיין לידי פעולה. וכך היה הקרבן האמצעי לקשור את לב בני ישראל לאלהיו. אהבת ה' האמיתית, שמקריבה את הכל, המשמעת ללא תנאי שאינה יודעת גבול בקיום מצותו הקדושה, שאיפת הרוח העורגת לקרבת ה'. כל הרגשות הנעלים האלה מצאו את ביטויים המתאים והמספק ביותר בהקרבת הקרבנות".

בהמשך הדברים הוא מכאר את הייחוד שיש בכל אחד מהקרבנות שהקריבו הראשונים ביזמתם: הבל, קין, נח, אברהם, יעקב, ואחריהם קרבנות שנתחייבו ישראל בסיני. הוא מצביע על רעיון מקורי, שכל קרבן שבא אחר זה שלפניו, מלמד על הבנה נוספת ומעמיקה במהות תכלית הקרבנות בכלל עד לשיא השיאים, עבודת הכוהן הגדול ביום הכיפורים.³

3. שיטת ריה"ל - צורך נפשי לאומי לשם השראת השכינה

ריה"ל רואה בעבודת הקרבנות, כמו בכל מצוות התורה, הכשרת האדם והכנתו בדרכים אלוניות (שלא בהכרח מובנות לאדם עד תומן, ודווקא בזה ייחודן) למען הפקת רצונו יתברך.⁴

בעיקר במצוות הקרבנות הוא מדגיש את הצורך הנפשי הלאומי לשם השראת השכינה באומה הישראלית. הנורמאליות של האומה הישראלית וצורת החיים הטבעיים שלה, מתבטאות רק בהיות השכינה שרויה בתוכה. אחד הייעודים של הקרבנות, לשיטתו, הוא ליצור את התנאים המתאימים להשראה של השכינה בכנסת ישראל.

ריה"ל מדמה את חלות השכינה והשראתה באומה לחלות הנפש או השכל והשראתם באדם.

אף שנפש האדם ושכלו הם עצמים רוחניים, ואינם זקוקים למאכל ולמשתה, אף על פי כן קבעה חכמתו יתברך והתנתה חלותם באדם בתקינות המערכות, הביולוגית והפיסית, של האדם. תקינות זו מותנית בין היתר באכילה ושתייה. וכך אנחנו עדים לחלות של המערכת הרוחנית באדם ותפקודה בשלמות המערכת הפיסית ופעילותה. אדם רעב וצמא אינו מסוגל להתרכז בעבודה רוחנית שקטה ושלווה, אף על פי שהשכל אינו זקוק למאכל ולשתייה.

³ עיין שם בהרחבה, עמ' 30-50.

⁴ ראה הכוזרי, בעיקר מג, סעיף נג.

כיוצא בזה הוא התפקוד של המערכות הללו באומה כולה. מערכת הקודש מתגלה באומה בצורה נאותה רק אחר תיקון ועריכת הסדר ובהכנה המתאימים לכך, שצו ע"י הבורא.

הקרבנות ע"י האומה היא צורך חיוני בשבילה, כמו אכילה ושתייה אצל האדם הפרטי. הקרבנות הם צרכים נזקקים לאומה, ואינם צרכים נזקקים לבורא יתברך ח"ו, והשראת השכינה באומה בעקבות הקרבנות היא כמו חלות כוחות הנפש והשכל בצורה פעילה ומאירה אצל האדם.

להלן משפטים אחדים מדברי ריה"ל:

"הכוונה במצוה זו - של הקרבנות - עריכת הסדר הדרוש למען שכון המלך במקדש, לא שכינת מקום, כי אם שכינת מעלה. וקח לך כמשל לענין האלקי [השראת השכינה] את הנפש המדברת השוכנת בגוף טבעי בהמי... לאחר שנשתוו כוחותיו הטבעיים... ישכון השכל בו כמלך... וכאשר יפרע הסדר - יפרד השכל ממנו. והנה הכסיל סובר כי השכל זקוק למאכל ולמשקה ולריחות נעימים, ואין הדבר כן. בדומה לזה סודרה האומה החיה, האלקית... בכל עת אשר רצה האלוה באומה, נפעלה האש ברצונו, והיה זה לאות כי נתקבלה מנחתם ומתנתם" (הכוזרי, מב, סעיף כו). נוסף להסברת תוכן הקרבנות ומהותם, מתייחס ריה"ל בדבריו שם גם לשאלת ההגשמה הנראית בפסוקים, ומבאר שהדברים נאמרו על דרך ההשאלה, ובדיוק המקראות רואים שהם מיוחסים לאש האוכלת את הקרבנות, ולא להשם יתברך עצמו.

4. שיטת הרמב"ם - ייחוד העבודה לשמו יתברך לבדו

בירור שיטת הרמב"ם בנושא הקרבנות דורש התייחסות נרחבת, בייחוד משום ששיטתו שימשה שדה למחלוקת בעולם היהדות. אולם המטרה שהצבנו לעצמנו במסגרת הנוכחית היא להציג את השיטות בצורה קצרה ובהירה, ולהימנע מכניסה לפולמוסים מסובכים המונעים את העיון בנושא. בהתאם לגישה זו, נציג ארבע נקודות ענייניות שהן הכרחיות להבנת שיטתו:

הפולמוס על שיטת הרמב"ם

ידוע הפולמוס שהתפתח סביב שיטת הרמב"ם בנושא הקרבנות. לעניות דעתנו, נעשה עוול לרמב"ם בעצם העובדה שאין מקפידים לעיין בכל דבריו ולהשלימם זה עם זה. ברוב המקרים נאחזים בקטע מדבריו, ולפעמים גם אין טורחים לעיין באותו קטע ובהנחות היסוד שהרמב"ם קבע למסגרת הדיון שבו הוא עוסק באותו קטע, ועל כן דבריו מתפרשים שלא כהלכה.

הרמב"ם כותב באיגרת תחיית המתים (הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' שע): "סוף דבר: אין דברינו בכל חבורינו מה שיסופק על אדם מאנשי העיון, רק על התלמידים המתחילים". והמבקרים לא תמיד הם רואים נקודה זו. נשתדל להציג להלן את שיטת הרמב"ם בראייתה הכוללת, וממילא ניווכח שהפולמוס, ולפחות החריפות הגדולה שנתלוותה אליו, היו מיותרים.

נבחין בגישתו של הרמב"ם כלפי הקרבנות - וכמדומה שהדברים נכונים גם לגבי כל המצוות - בשני מישורים של הבנה: המישור האלוני והמישור השכלי.

הרמב"ם מתגלה לפנינו כשתי דמויות ענקיות. דמות אחת היא הרמב"ם של מורה נבוכים - דמות של פילוסוף, מעמיק, חולש בכל שדה הרוח ועולם התבונה, בקיא בכל אוצר הספרות שבדורו, יהודי ולא יהודי, כולל ספרות הצאבא ואומות אחרות שבתקופתו. דמות שנייה היא הרמב"ם של היד החזקה - דמות של איש אלוקים, של ראש ישיבה, שכל הווייתו דעת אלוקים ותורת אלוקים עד לפרטי פרטיה. השווה: דוד המלך המופיע בנביאים, לעומת דוד האדם המופיע בכתובים, בספר תהלים.

מי שרוצה יכול לגלות סתירות באישיותו של הרמב"ם עוד לפני שיגלה אותן בתורתו. אולם מי שהננו האלוקים דעת ותבונה, הוא יכול רק להשתאות בעמדו מול איש אשכולות זה, שאין תחום בעולם הרוח שבו אין הוא מתגלה כגאון אדיר, שכל החכמים ישחו לעומתו.

כשהרמב"ם נזקק לטעמי המצוות, ובנדון דידן לטעמי הקרבנות - הרי שביד החזקה הוא מבליט את המישור האלוני, ואילו במורה נבוכים, הוא מבליט את המישור השכלי. וזאת למה? כי ביד החזקה הוא נצב בפני עולם התורה. הציבור שאליו הוא פונה, הוא ישראל התורני, ישראל שכל הווייתו בתורה ומצוות כנתינתן מסיני.

ואילו במורה נבוכים הוא נצב בפני ציבור של תלמידים נבוכים (ראה פתיחה למורה בדבר קהל היעד של הספר), המצויים במלחמת דעות, בהתנגשות מתמדת בין עולם התורה לבין העולם התרבותי החיצוני, והרמב"ם כאוהב ישראל הציב לעצמו מטרה קדושה: להציל גם את הטיפוסים האלה, שלא יתרחקו ויצאו מכלל ישראל. על כן, במורה נבוכים הוא מדבר בשפה המובנת להם, המתיישבת על דעתם, ומשתמש בטיעונים שיישמעו וייראו להם, ובהחלט, גם לטיעונים הללו יש עמידה במישור השכלי הכללי, אף שבמבט ראשון אינם ממצים עד תום את רוחה של תורה.

יש כאן בעיקר שינוי טקטי בדרך הסברתה של התורה, ולא ח"ו שינוי במהות בהבנתה של תורה. כל ציבור זקוק לדרכי הוראה והסברה בהתאם לדוחו ולהבנתו. במסגרת שבעים פנים לתורה, כל ההסברים בסופו של דבר עולים לאתר חד.

זאת ועוד, הרמב"ם מדגיש בפרק מא מח"ג (בעניין עין תחת עין - ממון) שההסברה שלו בטעמי המצוות במורה נבוכים מתבססת בעיקר על רוח המקרא (וזה טוב, בשל קהל היעד שאליו מכון מורה נבוכים), ואינו מתייחס במישרין למדרשי חז"ל.

המגמה הראשית בעבודת הקרבנות בשיטת הרמב"ם

לגופו של עניין, המגמה הראשית בעבודת הקרבנות על פי דרכו של הרמב"ם, כפי שנראה להלן, היא ייחוד העבודה לשמו יתברך לבדו. כזה הוא תואם את שיטתם של חז"ל, וגם למרבה הפלא לגישותיהם ומסקנותיהם של החולקים עליו, כגון רמב"ן ואחרים. חז"ל במנחות (קי"ב) אומרים: "בוא וראה מה כתיב בפרשת קרבנות. שלא נאמר בהם לא 'אלי' ולא 'אלוהים' אלא 'לה', שלא ליתן פתחון פה לבעל הדין לחלוק". והכוונה כזה היא לשלול אפשרות הפנייה בעבודת הקרבנות לכוחות זרים, ולייחודה אך ורק לשמו יתברך.

מקור זה מובא במהר"ל (גבורות ה', פרק טט) וגם ברמב"ן (וי' א ט), המתפלמס שם קשות עם הרמב"ם.

ובמסקנת דבריו שם כותב רמב"ן: "והזכירה לשם השם לבדו, שלא יתכוין לדבר אחר בעולם, רק לשם השם לבדו".

והמעין יראה שכך היא גם מסקנת הרמב"ם: "הניח יתעלה מיני העבודות, והעבירם [=הפנה אותם] מהיותם לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם אמתות - לשמו יתעלה, יצונו לעשותם לו יתעלה..." (מורה נבוכים, ח"ג פל"ב).

ובהמשך דבריו שם:

"והושג בניהול האלקי הזה [=בשיטה החינוכית הזאת] שנמחה זכר עבודה זרה, ונתבסס היסוד הגדול האמתי בדעתנו, והוא, מציאות ה' ואחדותו".

נמצא אפוא שהמסקנה בהבנת מהות הקרבנות שמגיע אליה רמב"ן אחרי ביקורתו על הרמב"ם היא אותה מסקנה הנמצאת בדברי הרמב"ם. אלא שהמעין יראה, שרמב"ן בביקורתו על הרמב"ם מתייחס רק לאמור במורה נבוכים ח"ג פרק מו, ואין בדבריו אזכור לאמור במורה נבוכים פרק לב, והדבר טעון עיון. וכבר העירו על כך גם פרשנים אחרים.⁵

מגמה זו בהבנת מהות הקרבנות בגישתו של הרמב"ם, ביסודה משותפת היא להסברתו ביד החזקה ובמורה נבוכים. בשני החיבורים הללו מגן הרמב"ם על הייחוד בעבודת ה' מפני סכנת היגררות אחר יצרים אפלים מפתים, ומפני האלהת כוחות חיצוניים מטעים.

ביד החזקה, שעה שהרמב"ם נמצא בסיכור היהדות, הסכנה העיקרית האורבת לאדם, שהרמב"ם מתריע מפניה, היא ההיגררות אחר היצר הרע של החמרנות והרכושנות. על כן בכל המקומות שבהם מתייחס הרמב"ם לטעמי הקרבנות, הוא מדגיש שכונת התורה היא להזהיר מפני נפילה ברשתו של יצר השיקוע בחמרנות.

במורה נבוכים, שעה שהרמב"ם מתמודד נגד תרבויות זרות, שם הוא שם את הדגש בהסברת טעמי הקרבנות על הזהירות מפני יצר הרע של עבודה זרה וההימשכות אחרי כוחות חיצוניים. רק כשמאחדים את דברי הרמב"ם בשני החיבורים, מתגלות בצורה מושלמת שיטתו והשקפתו בנושא הקרבנות.⁶

האלילות המתמשכת פושטת צורה ולובשת צורה

אחת הטענות העיקריות שהעלו מבקרי הרמב"ם נגדו היא שעם קשירת טעמי הקרבנות בעקירת עבודה זרה מן העולם, עשה את עבודת הקרבנות לנושא השייך לעבר, בעוד שהתורה היא נצחית ומגמתה היא העתיד. לפי דרכו של הרמב"ם, ידיעה בנושא הקרבנות "יכולה לבוא עד לכדי ערך של ידיעה ארכיאולוגית, שאין בה תוכן לחיים בפועל" (הרב קוק, טללי אורות). ודרך אגב, אין הרב נשאר במסקנה זו בהבנת שיטת הרמב"ם.

טענה זו נשללת מכול וכול. הרמב"ם, בראיתו הכוללת והמפוכחת, אינו תופס את האלילות כתופעה של העבר בלבד, כתופעה שחלפה ואיננה, אלא כתופעה שורשית מתמשכת, פושטת צורה ולובשת צורה. בכל דור היא מתגלה בלבוש ובסגנון האפייניים

⁵ ראה נחמה ליבוביץ, עיתים בספר ויקרא, שיחה א.

⁶ ראה גם "טללי אורות" למרן הרב זצ"ל ואת מאמרו "המורה".

לאותו דור. נמצא על פי זה שהמלחמה של היהדות נגד האליליות היא מלחמה המתמשכת מדור לדור.

שמא נאמר, לפי טענת מבקרי הרמב"ם, שכל הציוויים והאזהרות בתורה מפני הימשכות אחר עבודה זרה - כגון "לא יהיה לך אלהים אחרים", "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" ורבים כאלה הם עניין של העבר, אם כן תורה מה היא עליה? ברור שאזהרתה של התורה שהופנתה לדור יוצאי מצרים, שלא להימשך אחר עבודה זרה שהייתה נהוגה בימיהם, היא אזהרה לדורות הבאים שלא יפנו אחר האליליות בכללה, כל דור לפי מושגיו שלו.⁷

הרמב"ם עמד על תופעה זו של שורשיות האליליות כתופעה מתמשכת,⁸ וברור שדעתו בנושא הקרבנות⁹ מתקשרת עם דבריו בעניין האליליות. זו דוגמה טובה המבהירה כיצד אין רואים את מכלול דבריו של הרמב"ם, ומכאן צומחות אי ההבנות בשלמות שיטתו. על ההקשר בין פרקי המורה השונים, הוא כותב בפתיחת המורה, וזה לשונו: "צוואת זה המאמר [=הספר] - כשתרצה להעלות בידך כל מה שכללו פרקי זה המאמר, עד שלא יחסר לך ממנו דבר, השב פרקיו זה על זה" וכו'.

על שורשיות האליליות והתחלפות הסגנון במהלך הדורות, כותב הרמב"ם: "וכבר ידעת מלשונות התורה בכמה מקומות כי המטרה הראשונית בכל התורה עקירת עבודה זרה ומחיית עקבותיה וכל דבר השייך לה, ואפילו זכרה, וכל מה שמביא לדבר ממעשיה, כגון האוב והידעוני וההעברה באש וקוסם ומעונן ומנחש ומכשף וחומר חבר ודורש אל המתים. והאזהרה מלהתדמות בדבר ממעשים אלה, כל שכן לנהות אחריה, ובפירוש בלשון התורה שכל מה שחשבוהו עבודה לאלוהותיהם והתקרבות לפניהם, הוא הדבר השנוי המתועב לפני ה', הוא אמרו כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם" (מורה נבוכים, ח"ג, פרק כט) וממשיך הרמב"ם:

"נמצא שכל המצות אשר נאמרו באזהרה על עבודה זרה וכל הקשור בה או מביא אליה או מתיחס לה, תועלתן ברורה, לפי שהם כולם להנצל מאותן ההשקפות הרעות המטרידות מכל מה שמועיל בשתי השלימויות, בדברי הזיות" (שם).

הרמב"ם מציין שבדברי הזיות אלו התחילה השתלשלות עבודה זרה בישראל: "הם אשר בעבר חונכו בהם אבותינו וזקנינו, בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים" (שם).

ובעקבותם המשיכו הדורות הבאים אחריהם: "והם אשר אמרו עליהם נביאי האמת ואחרי התהו אשר לא יועילו הלכו" (שם).

וכך הדברים נמשכים מדור לדור. הסגנון והלבוש משתנים, אבל השיטה אינה משתנה:

⁷ וראה רמב"ם, הלכות עבודה זרה, פ"ב ה"ג.

⁸ ראה מורה נבוכים, ח"ג, פרק כט.

⁹ מורה נבוכים, ח"ג, פרקים לב, מו.

"אלה היו חכימי כבל הרמוז עליהם באותם הימים החשוכים, ואלה היו דתיהם אשר חונכו עליהם. ואלמלי שעור זה אשר נתפרסם עתה בעמים מאמונת מציאות האל, כי אז היו ימינו בזמנים הללו חשוכים יותר מהם, אלא במינים אחרים" (שם).
וענינו רואות גם כימינו אלה, שאמנם אותו סגנון חשוך של אליליות פרימיטיבית עבר ברובו מן העולם המתורבת, אבל במקומו באה אליליות מודרנית, התמכרות לאילי התקופה עד לכיליון גוף ונפש כאחד. צא וראה התעלפותם של בחורים ובחורות מרוב התלהבות מטורפת אחר זמרים וכוכבי סרטים מפיצי חושך.

הרמב"ם מסכם את דבריו:

"כמה גדולה איפוא תועלת כל מצוה המצילה אותנו מן הטעות החמורה הזו ומחזירה אותנו אל הדעה האמתית, והיא שיש שם אלוה בורא כל אלה, והוא אשר ראוי לעבדו ולאהבו וליראה אותו, לא אותם שמדמים בהם שהם אלוהות, ושהאלוה האמת הזה אין צורך בהתקרבות אליו והשגת רצונו לדברים שיש בהם יגיעה כלל, אלא אהבתו ויראתו לא יותר, והם התכלית בעבודה כמו שנבאר, ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך" (שם).

ובהמשך הפרק, אחר שהרמב"ם מתאר באריכות סגנון האליליות שהיה נהוג בעבר, ומתואר בספרי עבודה זרה שנכתבו באותם הימים, הוא כותב:

"וידיעת אותן ההשקפות ואותם המעשים הוא ענין גדול מאד במתן טעמים למצות, כי כל תורתנו עיקרה וצירה אשר תסוב עליו הוא מחיית אותן ההשקפות מן המחשבות, ואותן העקבות מן המציאות.

כדי למחות מן המחשבות, אמר: פן יפתה לבבכם וכו', אשר לבבו פונה היום וגו'. ולמחיית מן המציאות, אמר: מזבחותיהם תתצו ואשריהם תגדעו וגו', ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, ונכפלו שני ענינים אלו בכמה מקומות, והם היו המטרה הראשונה הכוללת את כל התורה כפי שהודיעונו ז"ל בפירושם המקובל, לאמרו יתעלה: את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה, אמרו: הא למדת שכל המודה בעבודה זרה כופר בכל התורה כולה, וכל הכופר בעבודה זרה מודה בכל התורה כולה" (שם).

המורס מכל זה הוא שכל עיקר מגמתה של תורה הוא מחיית עבודה זרה ועקבותיה. ועיקר חידושו של הרמב"ם הוא שלא נחיה באשליות שהאליליות היא עניין של תקופה, דבר החולף עם הזמן, אלא היא אפנה המתחדשת מתקופה לתקופה בלבוש ובהצטעצעות האפייניים לכל דור.

המישור האלוקי והמישור השכלי בהבנת מהות הקרבנות בשיטת הרמב"ם בהסברת טעמי הקרבנות מוצאים בדברי הרמב"ם שני מסלולי מחשבה: המישור האלוקי, והוא בא לידי ביטוי בספרו היד החזקה, והמישור השכלי, והוא בא לידי ביטוי במורה נבוכים.

להלן מובאות אחדות מדברי הרמב"ם בשני המישורים הללו:

א. במישור האלוקי

"הרוצה לזכות עצמו יכוף יצרו הרע וירחיב ידו ויביא קרבנו מן-היפה המשבח ביותר שבאותו המין שיביא ממנו. הרי נאמר בתורה: והבל הביא גם-הוא מבכורות צאנו ומחלבהן וישע יי אל-הבל ואל-מנחתו (בראשית ד, ד), והוא הדין בכל-דבר שהוא לשם האל הטוב שיהיה מן-הנאה והטוב. אם בנה בית תפלה - יהיה נאה מבית ישיבתו; האכיל רעב - יאכיל מן-הטוב והמתוק שבשלחנו; כסה ערום - יכסה מן-היפה שבכסותו; הקדיש דבר - יקדיש מן-היפה שבנכסיו, וכן הוא אומר: כל-חלב לה' וגומר (ויקרא ג, טז)" (סוף הלכות איסורי מזבח).

הרי לנו עצתה של תורה כנגד סכנת יצר הרע של החמרנות והרכושנות. אחרי שהרמב"ם מצביע על סגולתן האלוקית של התורה ומצוותיה, ומזהיר "שלא תהא מחשבת האדם בהן כמחשבתו בשאר דברי החול", הוא מוסיף:

"החקים - הן המצוות שאין טעמן ידוע. אמרו חכמים: חקים חקתי לך ואין לך רשות להרהר בהן. ויצרו של אדם נוקפו בהן ואמות העולם משיבין עליהן, כגון איסור בשר חזיר ובשר בחלב ועגלה ערופה ופרה אדמה ושעיר המשתלח. וכמה היה דוד המלך מצטער מן-המינים ומן-הגוים שהיו משיבין על החקים. וכל-זמן שהיו רודפים אותו בתשובות השקר שעורכין לפי קצר דעת האדם היה מוסיף דבקות בתורה, שנאמר: טפלו עלי שקר זדים אני בכל-לב אצר פקודיך (תהלים קיט, טט).

וכל הקרבנות כלם מכלל החקים הם. אמרו חכמים: שבשביל עבדת הקרבנות העולם עומד, שבעשית החקים והמשפטים זוכין הישרים לחיי העולם הבא. והקדימה תורה צווי על החקים, שנאמר: ושמרתם את-חקתי ואת-משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם (ויקרא יח, ח)" (סוף הלכות מעילה).

הרמב"ם מתגלה כאן בכל שיעור קומתו היהודית, ומכלל חוקי התורה הוא מבליט את נושא הקרבנות כעניין ששכל האדם ודעתו אינם משיגים טעמיו.

כידוע, רמב"ן הוא מראשי המבקרים את שיטת הרמב"ם בטעמי הקרבנות. אך מן העימות של דברי הרמב"ם, המסווגים את הקרבנות בכלל החוקים הנעלים מבינת אדם, עם דברי רמב"ן, מתגלה ששניהם מגיעים לאותה נקודה.

רמב"ן אומר בויקרא א ט: "ועל דרך האמת יש בקרבנות סוד נעלם". כבר ראינו לעיל כיצד סודו של רמב"ן בקרבנות נפגש עם הארתו של הרמב"ם, ושניהם, כגדולי תורה וקדושי עליון, מתכוונים למגמה אחת.

דווקא הרמב"ם, חסיד הרציונאליזם, מבליט לא אחת את חוסר יכולת האדם להגיע עד חקר תבונתו יתברך, והוא מחנך אותנו לצניעות ולענווה בהכרת כוחותינו והשגותינו. במקביל לדבריו כאן בנושא הקרבנות, הוא מדגיש בהלכות תשובה פ"ג הל"ב שאין ביכולת האדם לדעת אופן שיקול העוונות והמעשים. וכיוצא בזה שם פרק ה הלכה ה, אין ביכולת האדם להכיר מהות ידיעתו יתברך כמו שאין ביכולתו להכיר עצמותו.

במקום נוסף הרמב"ם מצביע על אזהרת התורה מפני הימשכות אחר היצר של החמרנות והרכושנות. הנה לשונו:

"יורה תורה לסוף מחשבת האדם וקצת יצרו הרע: שטבע של אדם נוטה להרבות קנינו ולחוס על ממנו, ואף על פי שנדר והקדיש אפשר שחזר בו ונחם ויפדה בפחות משויו.

אמרה תורה: אם פדה לעצמו יוסיף חמש. וכן אם הקדיש בהמה קדשת הגוף שמא יחזור בו וכיון שאינו יכול לפדותה יחליפנה בפחותה ממנה; ואם תתן לו רשות להחליף הרע ביפה, יחליף היפה ברע ויאמר: טוב הוא. לפיכך סתם הכתוב בפניו שלא יחליף, וקנסו אם החליף, ואמר: והיה-הוא ותמורתו יהיה קדש - וכל אלו הדברים כדי לכך את יצרו ולתקן דעותיו. ורב דיני התורה אינם אלא עצות מרחוק (ישעיהו כה, א) מגדל העצה (ירמיה לב, יט) לתקן הדעות ולישר כל המעשים. וכן הוא אומר: 'הלא כתבתי לך שלשים במעצות ודעת, להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשלחך' (משלי כב, כ-כא) (רמב"ם, היד החזקה, הלכות תמורה, פ"ג הל"ב).

ב. במישור השכלי

בפרק לב במורה נבוכים דן הרמב"ם בהרחבה ביסודות מחשבתיים רבים כרקע להבנת עניין הקרבנות. הרמב"ם מבחין שם בין שתי דרכים בעבודת ה' המביאות למטרה העליונה. המטרה העליונה בעבודת ה' שאליה צריך לשאוף האדם היא השגתו יתברך, ידיעת מציאותו, הכרת ייחודו והפניית כל הלב לעבודתו בלבד.

למטרה זו אפשר להגיע בשתי דרכים: האחת - ע"י תפילה, תחינה, אהבתו ויראתו יתברך; השנייה - באמצעות עבודת הקרבנות.

הדרך הראשונה, טוען הרמב"ם, אינה רק ראשונה במספר, אלא ראשונה במעלה, ראשונה במהות, והיא מחויבת המציאות בעבודת הקודש. והדרך השנייה, אמנם היא אמצעי בעבודת הקודש, אבל לא בדרגת מהות כמו הראשונה,¹⁰ שכן אפשר להגיע למטרה העליונה גם בלעדיה, מה שאין הדבר כן לגבי הדרך הראשונה, שהיא הכרחית בעבודת הקודש ואי אפשר להגיע למטרה הראשית בלעדיה.

"באר לנו [ה' יתברך] כי מין זה מן העבודה, כלומר הקרבנות, אם לא נעשהו לגמרי, אין חטא עלינו כלל. אמר (דב' כג כג): 'וכי תחדל לנדר לא יהיה כך חטא'" (מורה נבוכים, ח"ג, פרק מו).

משום כך קבע הרמב"ם ביד החזקה שהקרבנות, שהם בדרגה שנייה בעבודת הקודש, הם מכלל החוקים. ואילו כאן במורה נבוכים כשהציבור הנצב לפני הרמב"ם הוא תלמידים שאין להם מתיישב בהסברים מיסטיים מופשטים, הוא נוקט מונחים רציונאליים כלליים. עקרונותיו: ניתוק האדם מהשתעבדות ומהתמכרות לכוחות זרים חיצוניים, בכל דור לפי מושגיו שלו, וריכוז המוח והלב אך ורק לעבודתו יתברך.

להלן פסקה אחת מדברי הרמב"ם בעניין זה:

"סוג זה של עבודה, כלומר הקרבנות, על דרך המטרה השנייה. והתחנה והתפלה ודומיהן ממעשי העבודות, קרובות יותר אל המטרה הראשונה והכרחית בהשגתה.

וכוננת הדברים הוא מה שבארתי לך, שכך הוא אומר: כי המטרה הראשונה אינה אלא שתשיגוני ולא תעבדו זולתי, והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם, והצווי הזה על הקרבן והפניה לבית, לא היה אלא בגלל השגת היסוד הזה, ובשבילו, הועברו אותם

¹⁰ ראה עוד להלן, בפרק העוסק ביחס הנביאים לקרבנות.

העבודות לשמי, כדי שימחו עקבות עבודה זרה ויתבסס יסוד ייחודי" (מורה נבוכים, פרק לב).

הציר המרכזי שעליו סובב הדיון בפרק לב הוא הרעיון שעניין הקרבנות הוא אחד הביטויים ואחת הדרכים לחכמתו יתברך, הנהגתו בחינוך עם ישראל והכשרתו לקראת ייעודו הגדול, להיות ממכת כוהנים וגוי קדוש. המעין שם יראה שגישה חינוכית זו מבוססת על יסוד ההדרגתיות ועל יסוד ההדרכה שלב אחר שלב, ועם הזמן כוח ההרגל משפיע את השפעתו. כאן מתגלה הרמב"ם, נוסף להיותו תלמיד חכם גדול ופילוסוף ענק, גם כמחנך גדול.

גישה חינוכית בריאה זו, שהונחה ביסוד עבודת הקרבנות, אף שהמעין בפרק לב ייווכח שהרמב"ם יצרה מעצמו ומתבוננתו, יש לה סימוכין בדברי חז"ל. אישור זה של נושא הקרבנות הוא מעניין, שהרי שיטת הרמב"ם וגישתו שבמורה נבוכים הרבו לבקרה. וכך הם דברי המדרש:

"ר' פינחס בשם ר' לוי אמר: משל לבן מלך שגס לבו עליו והיה למוד לאכל בשר נבלות וטרפות, אמר המלך: זה יהיה תדיר על שלחני ומעצמו הוא גדור. כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודת כוכבים במצרים והיו מביאים קרבניהם לשעירים, דכתיב: (ויקרא יז, ז) 'ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים', ואין שעירים אלו אלא שדים שנאמר: (דברים לב יז) 'יזבחו לשדים' ואין שדים אלו אלא שעירים, שנאמר: (ישעיה יג, כא) 'ושעירים ירקדו שם'. והיו מקריבין קרבניהם באסור במה ופרעניות באות עליהם, אמר הקדוש ברוך הוא: יהיו מקריבין לפני בכל עת קרבנותיהן באהל מועד והן נפרשים מעבודת כוכבים והם נצולים, הדא הוא דכתיב: 'איש איש מבית ישראל וגו'' (ויקרא רבה כב ח).

5. שיטת רמב"ן - הכוונה בקרבנות לייחד את העבודה לשם לבדו

בהתייחסותו של רמב"ן לנושא הקרבנות (וי' א ט) וטעמיהם כלולים שלושה עניינים:

1. ביקורת על שיטת הרמב"ם והצגת קושיות על דרכו. מפאת האריכות לא נדון בביקורת זו, ובמיוחד לאור העובדה שכבר דנו בה מחברים קדמונים.¹¹
 2. רמז בדבריו לשיטת אבן עזרא, והוא מגדיר אותה כדברי אגדה המושכים את הלב.¹²
 3. עיקר שיטתו של רמב"ן בטעמי הקרבנות.
- עיקר שיטתו של הרמב"ן בטעמי הקרבנות הוא על דרך הסוד. שיטה זו מבוססת על דברי חז"ל במסכת מנחות (ק ע"א), על יסוד דברי ספרי (פר' פנחס, אות קמג) וכן על יסוד דברי קבלה, שכן הוא מגדיר את טעם הקרבנות כסוד נעלם. מדברי רמב"ן עולה שהקרבנות נועדו לשמו יתברך, ומטרת הבאתם היא לייחד את העבודה אליו יתברך לבדו.

וזו לשונו שם:

¹¹ ראה, למשל: ספר הזכרון לריטב"א, פרשת ויקרא; הקדמת אברבנאל לספר ויקרא, ועוד.
¹² השו"ה: ספר החינוך, מצווה צה.

"ועל דרך האמת יש בקרבנות סוד נעלם, תכנס בו ממה שאמרו רבותינו בספרי ובסוף מנחות: אמר שמעון בן עזאי בא וראה מה כתיב ב' הקרבנות, שלא נאמר בהם, לא אל ולא אלהיך ולא אלהים ולא שדי ולא צבאות אלא יו"ד ה"א שם המיוחד, שלא ליתן פתחון פה לכעל הדין לחלוק. והזכיחה לשם לה' לבדו, שלא יתכוין לדבר אחר בעולם רק לשם לה' לבדו, וזה טעם עולה הוא אשה הוא, ולכך אמר הכתוב, 'כי את אשי ה' לחם אלהיהם הם מקריבים והיו קדש', כי לאישי ה' קרבן אלוהיהם, ולכן אמרו, שלא יזכיר בצבאות של קרבנות, לא אל ולא אלהים אלא אשה לה' ריח נחוח לה', כי הכונה לה' לבדו תהיה. לא יכוין המקריב ולא יעלה במחשבתו רק לשם המיוחד. והוא מאמר החכמים, ריקן כל העבודות כלן לשם המיוחד. ובתורת כהנים לה', לשם מי שעשה את העולם. והוא מה שאמר המזמור, זבח לאלהים תודה ושלם לעליון נדריך, כי עליון נורא מלך גדול על כל הארץ, ואין נודרין אלא לשמו המיוחד" (רמב"ן, וי' א ט).
כבר הראינו לעיל שגם הרמב"ם ז"ל מגיע למסקנה זו.

6. שיטת הרב קוק - הקרבנות צורך נפשי ומוסרי בתקופת מעבר

במאמר "אפיקים בנגב" (פרקים ממאמר זה נערכו ע"י הנזיר בחוברת הנקראת "חזון הצמחונות והשלום") הרב קוק זצ"ל דן בהרחבה בנושא היתר אכילת בשר לבני נח. בדיונו הוא עומד על שאלה מרכזית: איזו זכות יש לאדם לקפח חייהם של בעלי חיים בשביל הנאותיו שלו. אגב דיון זה הוא מתייחס גם לשאלת הקרבנות. שני רעיונות יסודיים עולים מדברי הרב בנושא הקרבנות.

א. הקרבנות - צורך נפשי לאדם

רעיון ראשון הוא שהקרבנות הם צורך נפשי לאדם, לבטא את הכרת התודה שלו לבורא יתברך על כל הטוב והחסד המושפעים ממנו יתברך אליו. לעיל הובאו דברי הרב המבטאים בהרחבה את הרעיון הזה.

על פי תפיסה זו אין פגם מוסרי בזכיחת בעלי-חיים. הקרבנות כמוהם כמסירת נפשו של האדם על קידוש השם. אדרבה, עילוי הוא לבעלי חיים להיות נקריבים לשמו יתברך מאשר להיות מושלכים כדומן על פני השדה.

כשם שנפש האדם מתעלה בעבודת הקודש, כך גם נפש הבהמה. ההתקשרות של היצורים למקור החיים מרוממת את הכול: את האדם ואת הבהמה גם יחד.

"עילוי החיים בפועל, עילוי העולמים, התקשרות כל החיים באור חי העולמים, בחיים האלוניים ההולכים ושופעים, המחיים כל חי, השולחים אורם מרום גבהם עד שפל תחתיות ארץ, המתפשטים על אדם ועל בהמה יחד, וכל האדם וכל החי אחוז הוא בחוכרת.

נפש הבהמה בנפש האדם היא קשורה. כשמתחזרת נפש הבהמה מאסור גוויתה ע"י המחשבה האנושית, בקרבן לה', מתאחדת היא עם רוחניות מחשבה אצילית, מרוממת עמה סכום עליון ועשיר מאד מכוחות החיים, והעולם מתנועע למעלה למעלה" (משה צבי נריה, משנת הרב, עמ' נב).

ב. הקרבנות - צורך מוסרי

רעיון שני הוא שהקרבנות הם צורך מוסרי חיוני לאדם כל עוד הוא נמצא בתקופה של שפל מוסרי, תקופת המעבר שבין חטא אדם הראשון לבין אחרית הימים, עידן של שלום אוניברסלי בין אדם לאדם ובין אדם לבעלי חיים.

הנפילה המוסרית של האדם בעקבות החטא, שחזרה בתוכו יצרים חייתיים, ואילו נשאר בתוקפו איסור הריגת בעלי חיים כמו בזמן אדם הראשון, לא היה אדם מבחין בין הריגת בעלי חיים לבין שחיטת בני אדם הנבראים בצלם אלוקים, ואז זביחת בני אדם לאכול את בשרם הייתה הופכת לחזון נפרץ.¹³

בתקופת השפלות המוסרית הזאת, כדי להגן על חיי האדם וכבודו, הכרח היה להתיר הריגת בעלי חיים לצורך אכילת אדם, וקל וחומר לצורך גבוה, לקרבנות.

זאת ועוד, כמו שהאדם הרבה לשלם מס על מזבח החיים והמציאות, ע"י המלחמות הרבות שתבעו קרבנות רבים כתוצאה מן השפלות המוסרית, גם בעלי חיים צריכים לשלם את המס הזה,¹⁴ מאחר שגם הם שותפים לקלקלה.¹⁵

אין מקום להתחסדות האדם כלפי בעלי חיים כל עוד הוא נמצא בשפל מוסרי. זו תהיה רק צביעות מצדו.¹⁶

"כמה מגוחך הדבר, כל עוד האדם טומאתו בו, יפשוט טלפיו ויפנה לו לדרך צדקה הרחוקה, להתחסד עם בעלי חיים, כאילו כבר גמר כל חשבונותיו עם בני אדם הברואים בצלם אלוקים, כאילו כבר העמיד הכל על נכון, כבר העביר את שלטון הרשעה והשקר, שנאת עמים וקנאת לאומים, איבת גזעים ומריבת משפחות, המביאה להפיל חללים רבים ולשפוך נחלי דמים, כאילו כל אלה כבר אפסו מן הארץ, עד שאין לה לאותה החסידה האנושית במה להצטדק, כי אם לפנות להעמיד על נכון מוסרה, בדבר בעלי חיים" (שם, עמ' יג-יד).

אולם כאשר יתרומם האדם לשלמות המצופה, המלחמות והאסונות ייפסקו, והארץ תמלא דעה את ה'. האדם יהיה פנוי לעשות חסד וטוב עם הבריות. אז יגיע הזמן לעשות צדק עם בעלי החיים ולהיטיב להם במצבם, הן כמובן החמרי והן כמובן הרוחני.

"בהיות כבר בני אדם כולם מאושרים, חיים חיי עונג, נחת והצלחה, חומרית, מוסרית ושכלית - אז יפנה לו האדם עם אוצר חכמתו, ידיעותיו ונסיונותיו אל אחיו הנמוכים, האלמים האומללים, בעלי החיים הללו בכללם, וימצא עצה ותושיה לרוב לשכללם, ללמדם ולהשכילם לפי ערכם מעלה אחר מעלה" (שם, עמ' מב).

בהגיע תור החזון האידיאלי, והאדם יתרומם בשלמותו הרוחנית עד שלא ימצא צורך בנפשו להיזקק לשחיטת בעלי חיים לשם אכילת בשרם, אז גם שחיטתם לצורך גבוה, לקרבנות, לא תהיה הכרחית.

¹³ ראה חזון הצמחונות והשלום, עמ' יד.

¹⁴ שם, עמ' יג.

¹⁵ ראה בר ו יב, "כי השחית כל בשר" ורש"י שם.

¹⁶ חזון הצמחונות והשלום, עמ' יג.

מיתרון המוסר וטוב ההנהגה, ויותר מכל, מעונג החכמה, משמחת הצדק והמישרים התמידית מאור דעת ה' והתענג על טובו, יתמלא האדם אומץ וחיל, עד לאין צורך לשימוש אכילת בשר מצד העמדת חזק כוחות גופו, ותכונת המוסר תתרומם כל כך, עד כדי הערת הצד החיובי של משפט בעלי חיים ביחסו של האדם אליהם. על העת ההיא, שהיא ראש פסגת הגעת הקולתורה הטהורה, אמרו חז"ל דברים הגדול, שהוא גדול ומפליא: 'כל הקרבנות בטלין לעתיד לבא' (ויק"ר ט, ז). והכתוב אומר על קץ החזון, 'וערכה לה' מנחת יהודה וירושלים', הכליט המנחה שהיא מן הצמחים, במקום הקרבנות מבעלי חיים" (המאמר "אפיקים בנגב", עמ' 79).

יתרה מזו, עם התעלות האדם לשיא שלמותו, גם בעלי החיים יתעלו בבחינות מסוימות לדרגת האדם המדבר.

"בערך רוממות ערכם במהלך ההתפתחות, המסובב מהתעלות הרוח בכלל, שפועל גם על החושים וההרגשות לחדדם ולבררם, הנה הצביון הנכון בא בזה והאלפים והעירים עובדי האדמה כליל חמיץ יאכלו, אשר זורה ברחת ובמזורה. כי לפי התרוממות נפשם, יתפתח גם חוש הטעם שלהם באופן מפונק מאד לפי ערכם, בערך שאר רוחם. ובקול דממה דקה אומרת חכמת ישראל, הקבלה: מדרגת החי דלעתיד לבוא תהיה כבחינת המדבר דעכשיו על ידי עליית העולמות. וזהו הוד התמונה אשר ציירו לנו הנביאים במצב התרבותי של בעלי החיים הדורסים. פרה ודוב תרעינה, יחדו ירכצו ילדיהן, ואריה כבקר יאכל תבן. ושעשע יונק על חור פתן, ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה. לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים" (חזון הצמחונות והשלום, עמ' מג).

ה. מיצוי השקפת היהדות בנושא הקרבנות

כפתח דברינו עמדנו על תמיהות המתעוררות בנושא הקרבנות. התמיהות הללו מתחלקות לשלושה סוגים: תמיהות בשאלות של תוכן ומהות, תמיהות בשאלות של טעם ואסתטיקה ותמיהות בשאלות של צדק ומוסר, בעיקר בדבר קיפוח חייהם של בעלי חיים. שאלות התוכן והמהות הוצגו כבר לעיל, ונדונו שיטות ראשונים ואחרונים. בשאלות של טעם ואסתטיקה לא נעסוק כאן, והמעין יוכל למצוא התייחסות אליהן באותם מקורות שהבאנו לעיל. בשאלות של צדק ומוסר הצענו את תשובותיו המאלפות של הרב קוק וצ"ל וכן נגענו בשולי אותן שיטות המתייחסות לצד זה של הנושא.

ו. סיכום

1. הקרבנות כיסוד מתמיד בקיום הבריאה

תפיסה ראשונה כמהות הקרבנות היא ראייתם כיסוד איתן ומתמיד בקיום הבריאה, כיסוד וסדר העבודה הדתית של כנסת ישראל, הן במישור הציבורי (קרבנות ציבור) והן

במישור האישי (קרבנות יחיד), במערכות הזמן השונות, בימי חול, בשבתות ובמועדי השנה.

תפיסה זו באה לידי ביטוי במספר מקומות בדברי חז"ל, ונציג כאן חלק מהם: "על שלושה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה [עבודת הקרבנות] ועל גמילות חסדים" (אבות א ב); "אמר ר' יעקב בר אחא אמר רב אסי: אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ" (תענית כז ע"ב);¹⁷ "א"ר יהודה בר' סימון: ב' תמידין היו ישראל מקריבין בכל יום, אחד בשחרית ואחד בין הערביים. של שחר היה קרב על עבירות שנעשו בלילה, ושל בין הערביים היה קרב של עבירות שנעשו ביום ולא היה אדם לן בירושלים ובידו עוץ" (שיר השירים רבה א ג); "אמרו חכמים, שבשכיל עבודת הקרבנות העולם עומד" (רמב"ם, היד החזקה, סוף הלכות מעילה).

2. תחליפים לקרבנות

למרות חשיבותם של הקרבנות והיותם יסוד איתן בקיומו של עולם, מעלים חכמינו ז"ל אפשרות של תחליפים לקרבנות.

להלן רעיונות שהעלו חז"ל לתחליפי קרבנות:

א. סדר לימוד בתורת הקרבנות כתחליף לקרבנות. בהמשך הגמ' בתענית מובא כך: "תינוח בזמן שביהמ"ק קיים. בזמן שאין ביהמ"ק קיים מה תהא עליהם? אמר הקב"ה: בני! כבר תקנתי לכם סדר קרבנות. בזמן שאתם קורין בהם לפני, מעלה אני עליכם כאילו הקרבתם לפני קרבנות ואני מוחל לכם" (תענית כז ע"ב).

כיוצא בזה אומרת הגמ' במקום אחר:

"אמר ר' יצחק: מאי דכתיב, זאת תורת החטאת וזאת תורת האשם? כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם" (מנחות ק ע"א).

ב. לימוד תורה בכלל כתחליף לקרבנות. באותה סוגיה במנחות מחדד רבא את הדברים, והוא סובר שלימוד תורה בכלל, ולא דווקא בתורת הקרבנות בפרט, יכול להוות תחליף לקרבנות: "אמר רבא: כל העוסק בתורה אינו צריך לא עולה ולא מנחה ולא חטאת ולא אשם" (מנחות שם).

כיוון דומה מוצג בזהר הקדוש: "מאן דלעי באורייתא, לא איצטריך לא לקרבנין ולא לעלוין, דהא אורייתא עדיף מכולא, וקשורא דמהימנותא דכולא" (הזוהר, ויקרא לה ע"א). [בתרגום חפשי: מי שלומד תורה, איננו צריך לא קרבנות ולא עולות, שהרי התורה עדיפה מכול, והיא יסוד ההתקשרות של האמונה של הכול].

ג. תפילה כתחליף לקרבנות. רעיון מוכר נפוץ הוא שהתפילות במקום קרבנות נתקנו. ואמרו חז"ל: "תפלות - כנגד תמידים תקנום" (ברכות כז ע"ב, ועוד).

בתפילת השחר תיקנו חכמים לומר: "בעונותינו חרב בית המקדש ובטל התמיד, ואין לנו לא כהן בעבודתו, ולא לוי בדוכנו, ולא ישראל במעמדו. ואתה אמרת, ונשלמה פרים

¹⁷ כיוון שהיו ישראל נקיים מחטא ועוון, החקיים העולם. כך רש"י תענית כז ע"ב.

שפתינו. לכן יהיה רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו, שיהא שיח שפתותינו חשוב ומקבל ומרוצה לפניך, כאלו הקרבנו קרבן התמיד במועדו ובמקומו וכהלכתו" (מתוך סידור התפילה).

ד. תשובה כתחליף לקרבנות. במדרש: "מנין למי שהוא עושה תשובה שמעלין עליו כאילו עלה לירושלים ובנה את ביהמ"ק ובנה את המזבח, ומקריב עליו כל הקרבנות שבתורה? מן הדין קריא: 'זבחי אלהים רוח נשברה' (ויקרא רבה ז ב).

ה. דעת שפלה כתחליף לקרבנות - חז"ל דרשו: "כל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הזבחים שבתורה, שנא': 'זבחי אלוקים רוח נשברה' (תנא דבי אליהו רבה, פרק יח).

ו. חסד כתחליף לקרבנות. חז"ל דרשו: "פעם אחת היה ריב"ז יוצא מירושלים, והיה ר' יהושע הולך אחריו. ראה בית המקדש חרב, אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב, מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. א"ל: בני! אל ירע לך, יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה, ואיזו? זו גמילות חסדים, שנא': 'כי חסד חפצתי ולא זבח'" (אבות דר' נתן, פרק ד).

3. עמדת הנביאים לגבי הקרבנות

עמדת הנביאים ביחס לקרבנות ידועה ומפורסמת, ואינה צריכה לפנים. לפי עמדה זו יש ערך לקרבנות רק אם המעשים מתוקנים וישרים, אבל אם קיימת שחיתות מוסרית או מעשית, הרי הקרבנות לבד בלי תיקון המעשים, בלי וידוי ותשובה, אינם אלא מעשה צביעות דתית. לא זו בלבד שאינם רצויים לפניו יתברך, אלא הם מעשה מכעיס ונחשבים לתועבה. כך: "העם המכעסים אותי על פני תמיד" (יש' סב ג); "כי תבאו לראות פני, מי בקש זאת מידכם רמס חצרי. לא תוסיפו הביא מנחת שוא, קטרת תועבה היא לי..." (יש' א יב-יג).

יסוד היסודות, לפי היהדות, הוא הציות לבורא יתברך, לשמוע בקולו ולעשות הישר בעיניו. הגינונים החיצוניים והטקסים הראוותניים, גם אם הם נעשים בסגנון של פולחן דתי, ואולי דווקא משום שהם נעשים כפולחן דתי, כשאין עמהם לב טוב ומעשים הגונים - הם מקוממים, נתעבים ואינם מקרבים לעבודת האלוקים, ואדרבה מרחיקים ממנה. "החפץ לה' בעלות וזבחים כשמוע בקול ה' הנה שמע מזבח טוב, להקשיב מחלב אילים" (שם"א טו כב).

4. אפשרות ביטול הקרבנות לעתיד לבוא

חז"ל מעלים גם גישה מהפכנית, שלפיה אפשר שלעתיד לבוא יבוטלו הקרבנות. אין הרבה מאמרים המדברים ברוח זו.

גישה זו נמצאת למשל במדרש. חז"ל אומרים:

"ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם דגליא: לעתיד לבא כל הקרבנות בטלין, וקרבת תודה אינו בטל.

כל התפלות בטילות, ההודאה אינה בטילה. הה"ד: 'קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה', קול אומרים הודו את ה' צבאות מביאים תודה בית ה'" (ויקרא רבה ט ז).

יש פרשנים המסבירים שאין כוונת מאמר זה לקבוע שכל הקרבנות כולם יהיו בטלים, אלא אותם קרבנות הבאים על חטא. כיוון שלעתיד לבוא העולם יחזור לתיקונו, ולא יהיו עוד חטאים וחוטאים, לכן חלק מהקרבנות לא יהיה בהם צורך.¹⁸ דרך אחרת בהבנת מדרש זה מוצגת בדברי הרב קוק זצ"ל. לדעתו, ביטול הקרבנות יגבע מצד התעלות האדם לשלמות רוחנית ומוסרית, ולא ייזקק עוד לקפח חייהם של בעלי חיים. לפי זה כל הקרבנות מן החי יהיו בטלים, ורק מנחת תודה, שהיא מן הצומח, תהא נוהגת גם לעתיד לבוא.

מאמר זה מעורר גם מחשבות עמוקות ומעניינות בקשר למקומן של פרשיות רבות בתורה, דהיינו כל פרשיות הקרבנות. לפי דברי הרב קוק זצ"ל, העולם בכללו יחזור לעידן הצמחונות כבימי אדם הראשון, ואיסור אכילת בשר יחזור לתוקפו. אז גם כל נושא מאכלות אסורות מן החי וכל ענייני איסור והיתר בעולם החי יהיו בבחינת תורה לשמה, להלכה ולא למעשה. גם הציפייה לבניין בית המקדש ולחידוש עבודת הקרבנות מקבלת תוכן לא פשוט. ההרהורים הללו גובלים בניסיון להבנת העולם העתידי בכללותו, שהוא בבחינת "עין לא ראתה, אלקים זולתך יעשה למחכה לו" (יש' סד ג), ודיון בהרהורים הללו חורג מן המסגרת הנוכחית.

¹⁸ ראה למשל פירוש מירקין על אחר.